

DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.2.8.2023.181-196>
УДК 7.012

Анастасія Віталіївна ВАРИВОНЧИК,

доктор мистецтвознавства, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна,
e-mail: varivonchik@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-4455-1109

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УНІВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ТА МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

Анотація. Сучасні тенденції та перспективи зарубіжної та української технічної та художньо-проектної діяльності зумовлені розвитком матеріальної та духовної культури суспільства, прогресом у науці та технологіях. Мета цієї статті – проаналізувати соціальні та культурологічні аспекти концептуальної сутності засад універсального дизайну, визначити його тенденції та перспективи для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення в Україні. Методологія даного дослідження включає методи вивчення, узагальнення, аналізу та синтезу, що виконуються за допомогою логічного та абстрактного мислення. Універсальний дизайн розглядається у контексті соціальних та культурологічних питань. З'ясовано тенденції та перспективи універсального дизайну. Міждисциплінарне комплексне дослідження відповідає логіці наукового пошуку і є сферою взаємодії соціології, культурології, а також архітектури, містобудування та ін. Встановлено, що універсальний дизайн є загальнокультурним фактором, який здійснює вплив на

соціокультурне існування, життєдіяльність та працездатність людини. Для усвідомлення соціально-інноваційних процесів використано науковий апарат та логіка художньотворчого мислення. За допомогою універсального проектування та дизайну в соціокультурному просторі формуються нові норми та критерії, розширюються можливості для повноцінного існування особистості у суспільстві, поєднуючи безбар'єрність, доступність, зручність, інформативність, безпеку. Підкреслено соціокультурне спрямування України на загальноєвропейські цінності та стандарти при вирішенні глобальних проблем людства. Поява та розвиток нового напрямку в дизайні, соціальне, економічне та культурологічне значення універсального дизайну потребують наукового теоретичного осмислення, що визначає актуальність дослідження.

Ключові слова: універсальний дизайн, безбар'єрний простір, безбар'єрність, доступність, безпека.

Вступ. Сучасні тенденції та перспективи зарубіжної та української технічної та художньо-проектної діяльності зумовлені розвитком матеріальної та духовної культури суспільства, прогресом у науці та технологіях. Психологічний комфорт суспільства та естетичне сприйняття навколишнього середовища залежить від багатьох факторів, в тому числі від індивідуальних потреб і запитів кожної особистості. Забезпечення життєдіяльності усіх груп населення в Україні базується на Конституції, законах України та основних міжнародних правових актах, які враховують надання допоміжних технічних можливостей особам з інвалідністю та іншим маломобільним групам населення для здійснення всіх прав

людини і основоположних свобод, регулюючи проектування, будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію, реставрацію, переоснащення існуючих громадських та житлових будівель і споруд [10].

Постановка проблеми. Завдяки застосуванню та виконанню законодавчих та нормативних документів із питань формування необхідних умов для життєдіяльності осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення створюється доступне середовище, що відповідає головним принципам універсального дизайну [6]. Створення безбар'єрного, доступного середовища для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення в Україні вимагає істотних змін у підходах до подолання фізичних та інституційних бар'єрів, а також удосконалення системи вищої освіти з питань підготовки фахівців шляхом закріплення стратегії універсального дизайну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розвиток універсального дизайну та впровадження його принципів зробив архітектор, дизайнер Ronald Mace [2]. Створення максимально зручних і безпечних просторів, враховуючи головні принципи універсального дизайну, ґрунтовно розглянуто у навчально-методичному посібнику «Доступність та універсальний дизайн», за підтримки Канадської агенції з міжнародного розвитку (CIDA) в ході реалізації канадсько-українського проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні». У цьому посібнику викладено вітчизняні та міжнародні нормативні документи щодо універсального дизайну та доступності середовища. Аналізуючи джерельну базу, треба зазначити відсутність комплексних досліджень у галузі універсального дизайну міського середовища, його соціально-орієнтованої інфраструктури, включаючи

історію його становлення та етапи розвитку, що підтверджує актуальність цього дослідження.

Тому **мета** дослідження – частково заповнити лакуну в галузі універсального дизайну.

Виклад основного матеріалу. Універсальний дизайн предметно-просторового середовища міста як напрям проектно-мистецької діяльності склався відносно нещодавно. Цей феномен, що виник на стику дизайну, архітектури та містобудування, ще недостатньо осмислений теоретиками дизайну, архітекторами та мистецтвознавцями. Відсутність наукових праць, які комплексно охоплюють питання історії та теорії універсального дизайну міського середовища, що розкривають його специфіку, тимчасові та предметні межі, основні етапи розвитку актуалізує спрямованість дослідження та потребує всебічного аналізу й досвіду практичного застосування, відповідно до Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р. та нормативними документами, прийнятими від 14 квітня 2021 р. [4].

Перший об'єкт, спроектований та побудований із урахуванням потреб людей із обмеженими можливостями, будинок архітектора Френка Ллойда Райта (Frank Lloyd Wright) 1952 р., звернув увагу суспільства до питань інвалідності та наголосив на важливості забезпечення доступності та універсальності предметів, об'єктів, товарів, послуг, інформації для людей з обмеженими можливостями. В 1956 р. у Гарвардському університеті була проведена конференція з міського дизайну під керівництвом Хосе Луїса Серта, результатом якої стало введення освітніх програм з міського дизайну в Гарвардському університеті та Університеті Пенсильванії. Ці програми торкалися питань універсального дизайну та

мали всесвітній вплив. У результаті, у Ліверпульському університеті та Школі витончених мистецтв у Парижі були започатковані програми з цього напрямку [12, р. 21]. Пізніше, у різних країнах світу, при співпраці Економічної та соціальної комісії ООН, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та інших організацій почали розробляти посібники з проектування, здійснювати проекти та заходи для інтеграції людей з обмеженими можливостями у суспільство, заснованих на принципах універсального дизайну [9].

Універсальне проектування і дизайн спрямовані на створення середовищ, товарів, технологій, комунікацій та доступних послуг для загального користування, зосереджені на споживачах, сприяють встановленню незалежного і повноцінного життя для всіх громадян, включаючи людей з інвалідністю. Універсальне проектування і дизайн здатні створити комфортне середовище та залучити широкі верстви населення до участі у робочих процесах та житлового, транспортного і технологічного розвитку суспільства, завдяки, в першу чергу, безбар'єрному проектуванню та будівництву громадських будівель, приватних житлових приміщень, пішохідних вулиць, парків оснащених багатопредметними гарнітурами вуличних меблів з системами візуальних, слухових сигнальних комунікацій для забезпечення у повному обсязі вимог доступності, зручності, інформативності і безпеки [5]. Для опису зусиль щодо усунення фізичних бар'єрів із «створеного середовища» для людей із інвалідністю у 1950-х роках уперше був використаний термін «безбар'єрний дизайн» [14].

Безбар'єрність розуміється як можливість отримати доступ до продуктів, пристроїв, послуг чи середовищ без перешкод та обмежень всім громадянам, які потребують

особливих умов: інваліди у кріслах-візках; інваліди з частковою чи повною втратою зору чи слуху; люди, що переміщуються за допомогою ходунків; люди, можливості яких обмежені тимчасово (переломи та інші серйозні травми); люди зі зниженими когнітивними та ментальними здібностями; діти віком до 7 років; мами з дітьми у візках; жінки на пізніх термінах вагітності та люди похилого віку та ін.

Конвенція про права інвалідів, де підкреслена роль універсального дизайну у підвищенні доступності середовища та забезпеченні повної інтеграції і участі людей з обмеженими можливостями у житті суспільства, містить заклик до розробки та введення в дію мінімальних стандартів та керівних принципів щодо доступності об'єктів та послуг, наданих або відкритих для населення.

Комітет із прав інвалідів, створений для спостереження за здійсненням Конвенції, приділяє пріоритетну увагу питанню доступності, визначивши його правову основу, визнавши бар'єри, що перешкоджають участі інвалідів однією з форм дискримінації [10]. Незважаючи на прийняті закони та директиви, інваліди, як і раніше, стикаються з величезною кількістю технічних та середових бар'єрів, що обмежують їхню повну та рівноправну участь у житті суспільства.

Зараз теоретичні основи універсального дизайну активно розвиваються у зв'язку з підвищеним інтересом світової спільноти до цих питань. Розглядаючи просторово-предметне середовище життєдіяльності людини як цілісну структуру зовнішнього та внутрішнього простору, проектування безбар'єрного середовища може бути здійснено всередині будівель, у безпосередній до них близькості, на прибудинкових територіях, у місцях громадського використання, в зонах відпочинку, біля

об'єктів транспортної інфраструктури та ін. Функціональна, внутрішня, зовнішня та естетична цілісність підвищує практичність та легкість освоєння дизайн-проекту для всіх категорій споживачів. Умовами здійснення такого проекту є його відповідність головним принципам універсальності. Якщо дизайн-проект вигідний і привабливий для всіх користувачів та положення про конфіденційність, безпеку, захист – для всіх однаково доступні, то цей дизайн відповідає принципу рівноправного використання. Принцип гнучкості – враховує широкий спектр індивідуальних уподобань та здібностей, забезпечуючи вибір методів використання (правою або лівою рукою) та темпу роботи. Просте та інтуїтивно зрозуміле використання об'єкта дизайну, незалежно від досвіду, знань, мовних навичок або поточного рівня концентрації, виключає складності та відповідає очікуванням користувача. Небезпека та негативні наслідки випадкових чи ненавмисних дій мінімізуються завдяки своєчасно отриманій необхідній інформації, незалежно від умов навколишнього середовища або сенсорних здібностей користувача. При цьому найбільш використовувані елементи – доступні, небезпечні – виключені, ізольовані або екрановані, фізичні зусилля та стомлюваність споживача мінімізовані. До небезпечних елементів, що потребують модифікацій, відносять: вуличні меблі, дорожні знаки, плани вулиць, покажчики, стовпчики, дерева, рослини, навіси магазинів, рекламні вивіски тощо, що розміщені з порушенням державних будівельних норм України. Об'єкт дизайну буде ефективним і зручним у використанні, якщо його аффорданс (здатність об'єкта виконувати певну функцію завдяки своїм фізичним характеристикам) відповідає виконуваній ним функції. Одним із загальних принципів Конвенції про права інвалідів є концепція

доступності [10, стаття 3]. Доступність об'єкта повинна включати: доступність послуг, архітектурну та інформаційну доступність. У статті 9 Конвенції про права інвалідів говориться про відповідальність уряду «забезпечити людям з обмеженими можливостями доступ до фізичного середовища, транспорту, інформації та комунікацій..., а також до інших засобів і послуг, відкритих або наданих для населення, як у місті, так і в сільській місцевості» [10, стаття 9]. Принцип доступності забезпечує відповідний розмір та простір для досяжності, маніпулювання та використання незалежно від розміру тіла, рухливості користувача. Отже, доступному дизайну властиві: помітність, зручність використання, простота та запобігливість, яка передбачає, що у розробці зведено до мінімуму можливість появи помилки та її наслідки. Зазвичай доступні простори та об'єкти позначають міжнародним символом доступності. Символ є фігурою інваліда-візочника у квадратній рамці. У 2015 р. лише 4 % усіх архітектурних споруд в Україні були доступними. Декілька об'єктів відповідали головним принципам універсального дизайну [7].

Новою тенденцією у розвитку комфортного міського середовища ХХІ ст. можна назвати появу функціональних, іноваційних, технічних рішень, які мають інтерактивність та певний рівень інтелекту дизайн-просторів. Дизайн та ергономічне проектування цих середовищ мікрорівня організовуються відмінними від традиційних архітектурних проектних і технічних засобів. В основі побудови таких дизайн-просторів лежить основний принцип формоутворення в постіндустріальному дизайні, який ставить в основу людський фактор. Прикладом слугує термінал «D» міжнародного аеропорту «Бориспіль» (Київ). Для зручності пасажирів із обмеженими можливостями

встановлені ескалатори, ліфти, травелатори, є спецмашина-амбуліфт; за необхідності – здійснюється персональний супровід персоналом аеропорту «Бориспіль», що пройшов спеціальне навчання. В громадських зонах терміналу «D» розташовані телефони, що встановлені на висоті 80 см від рівня підлоги, функціонують універсальні кабінки туалетів. Також відповідають принципам універсального дизайну: місця паркування автомобілів, пішохідні переходи, автоматичні розсувні двері, стійкі паспортного контролю та авіадовідки [6].

Сформовані комфортні, інтелектуальні дизайн-простори за рівнем своєї цілісності починають стирати межу між внутрішнім та зовнішнім простором. Це перший крок українського суспільства до безбар'єрного дизайну – до універсальної концепції, яка усуває перешкоди у просторі. Універсальний дизайн пов'язує аспект безбар'єрного дизайну з аспектами створення цінності, які можуть стати рушійною силою у покращенні соціальних показників середовища.

Про соціально-орієнтовану інфраструктуру, побудовану таким чином, щоб кожна людина могла повною мірою отримувати всі послуги та користуватися всіма благами, незалежно від своїх фізичних можливостей опікується Міністерство соціальної політики України. З ініціативи першої леді України Олени Зеленської, Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні визначила «нові стандарти доступності та інклюзії, імплементуючи їх у державну політику». У рамках цієї діяльності та враховуючи принципи універсального дизайну у партнерстві з громадською спільнотою Всеукраїнське громадське об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України», за фінансової підтримки Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю

розроблені особливі вимоги до середовища життєдіяльності маломобільних груп населення, що стосуються житлових будівель і приміщень, зон обслуговування відвідувачів у громадських будівлях, робочих місць, які включені до державних будівельних норм України.

Визнаючи, що світоглядні бар'єри можуть призвести до архітектурних бар'єрів, розроблено та працює сайт «Довідник безбар'єрності», як освітня програма підвищення обізнаності та розроблені навчальні матеріали канадсько-українського проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», що містять основні посібники з питань створення безбар'єрного архітектурного середовища [1]. Впровадження розроблених програм у життя, проведення практикумів та семінарів з універсального дизайну, покликаних допомогти професіоналам у галузі проектування та будівництва доступного середовища, та виконання будівельних норм України дозволять впровадити принципи безбар'єрності в проектування, будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію, реставрацію, переоснащення існуючих споруд, житлових та громадських будівель, щоб філософія універсального дизайну розвивалася доки доступне середовище не стане реальністю для кожного.

Список використаної літератури:

1. Азін В., Байда Л., Грибальський Я., Красюкова-Еннс О. Доступність та універсальний дизайн: навч.-метод. посіб. URL:https://ud.org.ua/images/pdf/Dostupnist_ta_universalniy_dizayn.pdf
2. Байда Л., Красюкова-Еннс О., Буров С., Азін В., Грибальський Я., Найда Ю. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник.

URL:

https://ud.org.ua/images/pdf/Invalidnist_ta_suspilstvo.pdf

3. Доступність до об'єктів житлового та громадського призначення для людей з інвалідністю. Метод. посіб. Вид. 5.

URL:

https://ud.org.ua/images/pdf/Dostupnist_do_objektiv.pdf

4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» щодо посилення захисту осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення при здійсненні містобудівної діяльності». Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 34, 2020, ст. 237.

5. Зубченко С., Каплан Ю., Тищенко Ю. Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2020. 24 с.

6. Експертно-інформаційний центр з універсального дизайну в Україні. URL: <https://ud.org.ua/prikladi/239-dp-mizhnarodnij-aeroport-borispil-terminal-d>

7. Лидвелл У., Холден К., Батлер Д. Універсальні принципи дизайну.

URL:

https://vk.com/doc114556091_442186399?hash=mn8vDMC6QwJozHSroPSjN1A0bsKfCmHpuzACOOsszDH

8. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року та нормативними документами, прийнятим від 14 квітня 2021 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#n640>

9. Універсальний Дизайн: практичні поради для кожного.

URL:

https://issuu.com/undpukraine/docs/unidesign_block_v11/4

10. Convention on the Rights of Persons with Disabilities.
URL:
<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html#menu-header-menu>
11. Designing the 21st Century. Ed. by Charlotte and Peter Fiell. Köln: Taschen, 2001. 576 p.
12. Lang J. Urban design. A typology of rocedures and products
URL:
https://www.academia.edu/26716540/Jong_Lapng_A_typology_of_Procedures.
13. The Screen Media Reader. Culture, theory, practice. Edited by S. Monteiro. Bloomsbury Academic. 2017. 465 s.
14. Universal Design Project.
URL:
<https://media.lanecc.edu/users/howardc/PTA103/103UniDesign2/103UniDesign25.html>

ANASTASIIA V. VARYVONCHYK

DSc in Arts, Associate Professor,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: varivonchik@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-4455-1109

**TRENDS AND PERSPECTIVES OF UNIVERSAL
DESIGN FOR CASES OF DISABILITY AND LOW
MOBILE POPULATION GROUPS**

Abstract. Modern trends and prospects of foreign and Ukrainian technical and artistic design activities are determined by the development of material and spiritual culture of society,

progress in science and technology. The purpose of the article is to analyze the social and cultural aspects of the conceptual essence of the principles of universal design, to determine its trends and prospects for persons with disabilities and low-mobility population groups in Ukraine. The research methodology includes the methods of study, generalization, analysis and synthesis performed with the help of logical and abstract thinking. Universal design is considered in the field of social and cultural problems. The trends and perspectives of universal design have been clarified. Interdisciplinary complex research corresponds to the logic of scientific research and is the sphere of interaction of sociology, cultural studies, architecture, construction, etc. It has been established that universal design is a general cultural factor that has an impact on socio-cultural existence, life and work capacity of a person. Scientific apparatus and the logic of artistic thinking were used to understand social and innovative processes. With the help of universal planning and design in the socio-cultural space, new norms and criteria are formed, opportunities for the full existence of an individual in society are expanded, combining barrier-free, accessibility, convenience, informativeness, safety. The socio-cultural orientation of Ukraine towards common European values and standards in solving the global problems of humanity is emphasized. The emergence of that development of the new directly in design, social, economic and cultural significance of universal design will require scientific theoretical understanding, which indicates the relevance of the research.

Key words: universal design, barrier-free space, barrier-free, accessibility, safety.

References:

1. Azin, V., Baida, L., Hrybalskyi, Ya., Krasiukova-Enns, O. (2013). Dostupnist ta universalnyi dyzain [Accessibility and universal design]: navch.-metod. posib. Available at: https://ud.org.ua/images/pdf/Dostupnist_ta_universalniy_dizayn.pdf [in Ukrainian].
2. Baida, L., Krasiukova-Enns, O., Burov, S., Azin, V., Hrybalskyi, Ya., Naida, Yu. (2012). Invalidnist ta suspilstvo: navchalno-metodychnyi posibnyk [Disability and society: educational and methodological guide]. Available at: https://ud.org.ua/images/pdf/Invalidnist_ta_suspilstvo.pdf [in Ukrainian].
3. Dostupnist do ob'ektiv zhytlovoho ta hromadskoho pryznachennia dlia liudei z invalidnistiu (2011) [Accessibility to residential and public facilities for people with disabilities]. Metod.posib., vyd. 5, pidhotovlenoho Vseukrainskym hromadskym obiednanniam "Natsionalna Asambleia invalidiv Ukrainy" Available at: https://ud.org.ua/images/pdf/Dostupnist_do_objektiv.pdf [in Ukrainian]
4. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti" shchodo posylennia zakhystu osib z invalidnistiu ta inshykh malomobilnykh hrup naselennia pry zdiisnenni mistobudivnoi diialnosti" (2020) [The Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine "On Regulation of Urban Planning Activities" on Strengthening the Protection of Persons with Disabilities and Other People with Low Mobility in the Implementation of Urban Planning Activities»]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 34, 237 [in Ukrainian].
5. Zubchenko, S., Kaplan, Yu., Tyshchenko, Yu. (2020). Stvorennia bezbariernoho seredovyshcha ta sotsialna inkliuziia:

svitovyi dosvid dlia Ukrainy [Creating a barrier-free environment and social inclusion: world experience for Ukraine]. Analit. dop. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

6. Ekspertno-informatsiyni tsentr z universalnoho dyzain v Ukraini (2022) [Expert and information center on universal design in Ukraine]. Available at: <https://ud.org.ua/prikladi/239-dp-mizhnarodnij-aeroport-borispil-terminal-d> [in Ukrainian].

7. Lydvell, U., Kholden, K., Batler, D. (2015). Universalni pryntsypy dyzainu [Universal Design Principles]. Available at: https://vk.com/doc114556091_442186399?hash=mn8vDMC6QwJozHSroPSjN1A0bsKfCmHpuzACOOsszDH [in Ukrainian].

8. Natsionalna stratehiia iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku ta normatyvnymy dokumentamy, pryiniatym vid 14 kvitnia 2021 r. [National strategy for creating a barrier-free space in Ukraine for the period until 2030 and regulatory documents adopted on April 14, 2021]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#n640> [in Ukrainian].

9. Universalnyi Dyain: praktychni porady dlia kozhnoho [Universal Design: Practical Tips for Everyone] (2015). Available at: https://issuu.com/undpukraine/docs/unidesign_block_v11/4 [in Ukrainian].

10. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006). URL: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html#menu-header-menu> [in English].

11. Designing the 21st Century (2001). Ed. by Charlotte and Peter Fiell. Köln: Taschen [in English].

12. Lang, J. (2005). Urban design. A typology of rocedures and products Available at:

https://www.academia.edu/26716540/Jong_Lapng_A_typology_of_Procedures [in English].

13. The Screen Media Reader (2017). Culture, theory, practice. Ed. by S. Monteiro. Bloomsbury Academic [in English].

14. Universal Design Project (2020). URL: <https://media.lanecc.edu/users/howardc/PTA103/103UniDesign2/103UniDesign25.html> [in English].